

Mihail Yevgeneviç Masson, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi¹

Masson, M. Y. (1930). *Hoca Ahmet Yesevi Türbesi*. Kazakistan Araştırmaları Derneği Sırderya Şubesi Yayınları.²

Zhakhangir Nurmatov
Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Özet

Bu çeviri, Mihail Yevgeneviç Masson'un Hoca Ahmet Yesevi Türbesi konulu makalesinden oluşmaktadır. Mihail Yevgeneviç Masson, Ahmet Yesevi Türbesine ilişkin yaptığı araştırmasını yazılı kaynaklar ile yerinde gözlemleriyle tamamlamıştır. Çeviride verilen bilgiler, günümüzde bağlantı ve tecrübesi olmayan birçok konuyu da içermekte ve yaptığı araştırmasında tanık olduğu hadiseleri aktarmasından dolayı çalışması daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle Ahmet Yesevi Türbesi etrafında ziyaretçilerin uygulamalarına ilişkin verilen bilgiler dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi Türbesi, Yesevi Zikri, Mihail Yevgeneviç Masson.

Abstract

This translation consists of Mihail Yevgenevich Masson's article on the Tomb of Hoca Ahmet Yassawi. Mikhail Yevgenevich Masson's research on the Tomb of Ahmet Yassawi is based on written sources and on-site observations. The information provided in the translation includes many topics that are not connected and experienced today, and his work gains more importance because of the events he witnessed in his research. Especially the information about the practices of the visitors around the Tomb of Ahmet Yassawi is remarkable.

Keywords: Ahmet Yassawi Tomb, Yesevi Zikri, Mihail Yevgenevich Masson.

¹ This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19680093).

² Masson, M. Y. (1930). *Mavzoley Hoca Ahmeda Yasevi*. Sidarinskoye Otdeleniye Obşestva İzučeniya Kazakstana.

Массон, М. Е. (1930). *Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясеви*. СырДарынское Отделение Общества Изучения Казахстана.

Hoca Ahmet Yesevi

Sırderya'nın orta ve alt kısımlarının kıyıları, uzun zamandan beri yavaş bir sürecin, kuzeye bozkırın derinliklerine ve Orta Asya'nın yerel kültürün yerleşmesiyle gelen kaynakların tek taraflı kullanıldığı ve bunun kabul görüp insan akışına doğru ilerlemenin devam ettiği yollardan biriydi. Tüccarlar, zanaatkarlar, ondan sonra çiftçiler ve misyonerlerle birlikte, göçebelerin işgal ettiği bölgelerde yerleşik kültürün başarıları kendini göstermeye başlamıştır. Böylelikle geçici pazarlar yavaş yavaş kalıcı çarşılarla dönüşmeye başlamış ve bu da şehirleri doğurmuştur. XII. yüzyılda, Şaş'tan (Taşkent'ten) gelen kervan yolu üzerinde Sırderya'nın sağ kıyısında çok sayıda köy ve kasaba meydana gelmiştir.

Bunlardan biri, o zamanlar Yesi (Yasi) adı verilen ve şimdiki Türkistan¹ şehrinin bulunduğu yerde o dönemde mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevi yaşamıştır. Babası, İftihar oğlu Mahmud oğlu İbrahim, orada yaşayan yerel Türklereydi.² Düşünceli, etkili ve gergin bir özelliğe sahip olan Ahmed henüz çocukken manevi eğitime başlamış, hocası olan yerel Türk şeyhi Arslan-Bab'ın dikkatini kendisine çekmiştir. Daha sonra, hocasının ölümünden sonra Hoca Ahmed Yesevi Buhara'ya gitmiş ve orada o zamanın ünlü hocalarından Şeyh Hoca Yusuf Hemedani'den ders almış "hakikata götüren yol" (tarikât) olan tasavvuf öğretilerinden ders vermek için "irşad" hakkına sahip olmuştur. Hatta bir süre sonra Nakşibendiler olarak bilinen Buhara Sufi topluluğuna bile rehberlik etmiş ancak daha sonra Buhara'dan ayrılarak Yesi'ye dönmüştür. Burası onun için geniş bir faaliyet alanına dönüşmüştür. Onun ahlaki otoritesi tavsiye ve teselli arayan insanları uzaktan bile kendisine çekiyordu. Hoca Ahmed Yesevi kendisine gelenleri kişisel yaşamının canlı bir örneği ile basit, kolay anlaşılır diliyle tasavvuf öğretisinin gereği olarak iyilik, açgözlü olmama ve hocaya itaat etmeye kendinden emin bir şekilde davet ediyordu. Onun takipçilerinin ve manevi evlatlarının (mürîdlerin) sayısı hızla artmaktaydı. İslamiyet'in henüz kök salmadığı çevredeki bütün Türk boyları onu manevi reisleri olarak tanımışlar ve ona "ata" (baba) lakabını vermişlerdir. Bu sıralarda Orta Asya doğudan, Müslüman olmayan bir halkın, yani Çinlilerin (Karahıta) istilasına maruz kalıyordu. Çu nehri vadisinde güçlenerek

1 Türkistan'ın modern adı XVI. yüzyılda kullanılmaya başlandı. Yasy adı Moğol öncesi dönemin tarihi literatüründe yer almıyor ancak Hoca Ahmed'in lakab adına bakılırsa o dönemde zaten kullanımda olduğu varsayılabilir. X. yüzyılda, Arap seyyahlara göre günümüz Türkistan'ının yerinde bulunabilecek bu bölgede geniş Şavgar şehriden bahsediliyordu. Alanda şu ana kadar elde edilen arkeolojik materyaller, burada yalnızca XII. yüzyılda bir kentsel yerleşimin varlığına işaret ediyor. Yerel efsaneye göre Yasy şehri, Otrar yakınlarındaki Türkistan'ın güneydoğusundaki harabelerin bulunduğu yerde bulunuyordu.

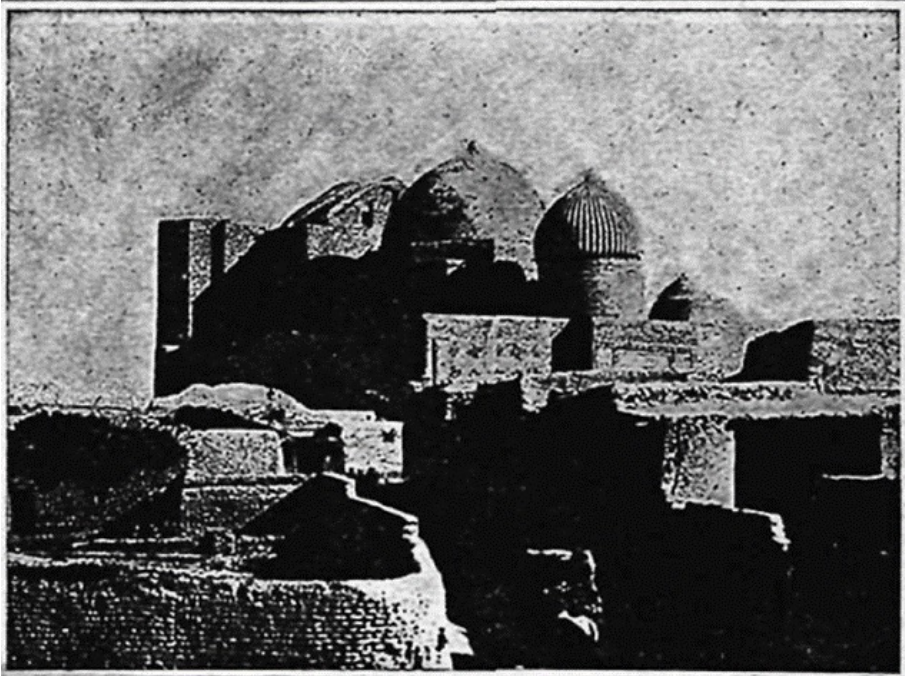
2 Ayrıca Hoca Ahmed'in Arap neslinden Fatma ailesinden gelen kurgusal bir soyağacı da vardır. Buna göre on birinci kabilenin şeyhinin atası İshak bابتan gelen bilgiler vardır. Efsaneye göre Hoca Ahmed'in ilk olarak Sayram'da yaşadığına inanılıyor; burada babası İbrahim ata, annesi ve Karasaç ile iki oğlu Latif ata ve Mustafa Kuli ata'nın mezarları hala farklı yerlerde bulunuyor. Türkistan şehrinde, 1896 yılına kadar, Hoca Ahmed'in türbesinden çok uzak olmayan bir yerde, kızı Cemal Hanım'ın mezarı vardır ve şehrin dışında, diğer kızı Gevher-Huştaç'ın mezarının üzerinde hala sıradan bir bina duruyor. Bazılarına göre Taşkent'teki askeri hastane topraklarında bulunan mezar taşı, Türkistan şeyhinin başka bir oğlunun mezar yerini işaret ediyor.

1137 yılında Hocent çevresinde Semerkant Hanı Mahmud'u yendi ve 1141 yılında Katavan bozkırlarında ve Semerkant'ın kuzeyinde Semerkantlılar ile Selçuklu Sultanı Sencer'in birleşik birliklerini tamamen mağlup etti. Yeni kurulan devlette İslam, hakim din konumunu kaybetmiş, başka dini kültürlerle eşit bir durumda olmak zorunda kalmıştır. Belki de bu durum Hoca Ahmet Yesevi'nin dikkate değer hoşgörüyü dayalı öğretilerini kısmen açıklamaktadır ki bu sayede hem kendisi hem de İslam dini açısından çok büyük bir şöhret kazanmaya başarmış, binlerce yeni muhtediler çevresinde toplanmıştır. Bu ünlü Türk şeyhinin vaaz faaliyetinin beşinci on yılında H. 562 (M. 1166/7) vefat etmesi, onun şöhretini ve tanınmasını hiçbir şekilde azaltmamıştır.³

Her sene onun mezarına binlerce ziyaretçiler akın ediyor. Yazarı Hoca Ahmed olarak kabul edilen, Türkçe olarak derlenen "Hikmet" (Bilgelik) adlı tasavvufi hikmetler eseri geniş bir şekilde yaygınlaşmıştır. Ahmet Yesevi Orta Asya Türk göçebelerinin ulusal azizi, Orta Asya'nın yerleşik Müslümanları arasında Yesi şehrinden çıkan ilk mutasavvıfı ve hayatı boyunca yoksulluğun tadını çeken birisiydi.

Şekil 1

Türbenin Kuzey Tarafından Görünümü

3 Hoca Ahmet Yesevi'nin ne kadar yaşadığı kesin olarak bilinmemektedir. Onun bir hikmetinde Muhammed Peygamberin 63 yaşında öldüğü için Hoca Ahmet Yesevi de bu olayın anısına yer altına (çilehane) inmiş ve orada 60 gün ve 60 gece namaz ve oruçla geçirmiştir.

Türbenin Ortaya Çıkış Tarihi

Hoca Ahmed Yesevi'nin mütevazı "hizmetleri" onun Allah'ın önünde olan samimi inancı, iki yüzyıldan fazla bir süre sonra eski ve muhtemelen harap mezar⁴ durumunda olan bir yapıdan "şanslı bir yıldızın sahibi" Emir Timur'un emriyle yerini yeni, parlak bir binaya bırakmak zorunda kaldı. Büyük emir, ince siyasi hesaplarla idare etmişti. Sırderya bozkır sakinlerinin birkaç defa orduya ve hatta devletin kalbi, başkenti olan Semerkant'ı tehdit etmesiyle komutanın başlattığı stratejik planların çözümünü kesintiye uğratmaya zorlamıştı. Göçebelerin duygularını ulusal türbelerine önemine doğru çekmek, İslam'ı kabul eden halkların manevi birliğini vurgulamak, göçebe halkı planın ihtişamıyla etkilemek ve onun uygulanmasıyla imparatorluğun gücü hakkında bir fikir vermek işte bunlar XIV. yüzyılın sonlarında devletin çevresinde Orta Asya mimarisinin ilk anıtını dikerken akılda tutulan pratik hedeflerdendi.

Timur'un "*Zafer-name*"sindeki resmi tarih, binanın kuruluş tarihini H. 799 yılın sonundaki olaylarla (yani M. 1397 sonbahar) ilişkilendiriyor.⁵ Bu sıralarda, Semerkant yakınlarında, Moğolistan hükümdarı Hızır Hocahan'ın kızı, emirin yeni gelini Tükel Hanım için hazırlanan harika "Dilkuş" (yüreklere neşelendiren) bahçesinin inşaatı henüz tamamlanmıştı. Timur'un kendisi onunla buluşmaya gelmişti. Askeri güvenlik kış için Çinas köyünün yakınındaki Ahangeran'da kamp kurmuştu. Emir, gelecek eşinin gelişini öngörerek Eylül ayında Yesi şehrine gitmiş ve Hoca Ahmed Yesevi'nin mezarına ziyaret törenini gerçekleştirmişti. Ziyareti tamamladıktan sonra Emir, mezar etrafında yaşayanlara ve çevresindeki bazı kişilere hediyeler ve adaklar vermiş, ardından Çinas'ın yakınındaki yerine dönmüş ve burada beklenen Tükel Hanım'ın yaklaştığı haberini almıştı. Kısa süre sonra, bunu takip eden olaylar akışında, bir daha Yesi şehrini ziyaret etmek zorunda kalmayan Timur'u buradan uzaklaştırdı. Şubat 1405 yılında kendisini tekrar Sırderya nehrinin kıyısında bulduğunda, Hoca Ahmed Yesevi'nin mezarının 50 kilometre güneyinde bulunan Otrar şehrinde zamansız bir ölümle karşılaştı.

"*Zafer-name*" metninden Timur'un Yesi şehrinde kaldığı süre boyunca Türk şeyhinin mezarı üzerine yeni bir türbe inşa edilmesi emrinin verildiği varsayılabilir. Müşterinin iradesi esasında türbenin genel planı, ana boyutları ve hatta kısmen binanın kendisinin ve iç dekorasyonunun bazı dekoratif detaylarını gösteren bir kararname ile pekiştirilmiştir. Ana kubbenin çapı, anıtın diğer tüm oranları tarafından zaten belirlenmiş olan, kırk bir gyaza⁶ eşit olacaktı. Önünde iki minareli yüksek kemerli bir giriş olması gerekiyordu. Arkasında, kenarları otuz gyaz olan, ortasında kapı menteşeleri gibi yedi metal alaşımından dökülmüş bir havuz bulunan,

4 1923 yılında Hoca Ahmed Yesevi türbesinin çatısının onarımı sırasında uygulamadaki süsleme teknolojisine bakıldığında nispeten küçük bir yapının ana cephesinin dış kısımlarının dekoratif dekorasyonuna yönelik 12. yüzyıla ait beş adet oymalı sırsız tuğla levha bulunmuştur. Bunların orijinal türbenin kaplamasına ait olmaları mümkündür.

5 Hicri 799, 5 Ekim 1396'da başladı ve 24 Eylül 1397'de sona erdi.

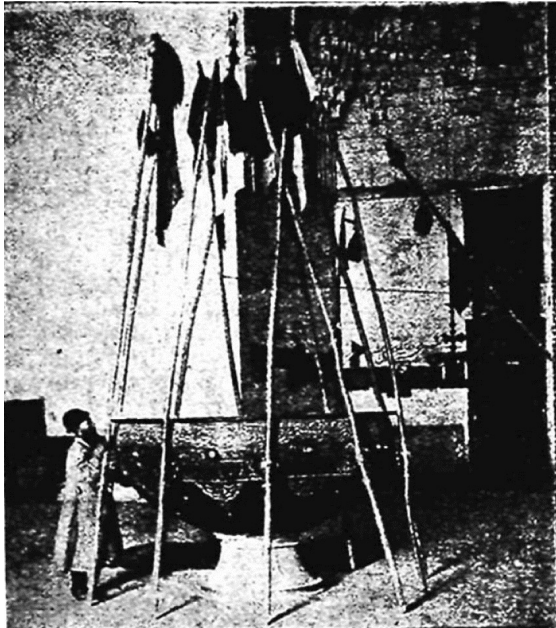
6 Farsça bir kelimedir. Değeri yere ve zamana göre 0,7 ile 1 m arasında değişen bir uzunluk ölçüsüdür.

kubbeli, kare şeklinde büyük bir oda vardır. Daha sonra, Tebriz'den mermer ve levhalarla ve "şeyhin" mezar taşıyla kaplı daha küçük bir kubbenin altında kenarları on iki gyaz olan bir oda vardır. Türbenin sağında ve solunda toplantıları düzenlemek için her biri 16,5 g. x 13,5 g. olmak üzere iki oda (çarsuf) ve ayrıca birkaç oda ve ibadete gelen ziyaretçiler için hücreler bulunmaktadır. Dönemin mimari zevki gereği kubbe ve duvarların çinilerle kaplanması gerekiyordu. Bunların hepsinin yerine getirilmesi Mevlana Ubeydullah Sadr'a verilen görevlerdi.

Anıtın farklı yerlerindeki yazıtlarda ve süslemelerin münferit öğelerinde, türbenin inşasına katılan İranlı ustaların bazı isimleri de bize ulaşmıştır. Çini gömleğin döşenmesi, kuzey cephesinin dış nişinin üzerine mavi ve tuğlalarla - H. 800 yıla ait - adı ve çalışma tarihi yazılan, aslen Şirazlı olan Hacı Hasan tarafından yapılmıştır. Mezarın üzerindeki küçük nervürlü kubbenin tamburunda yer alan altıgen fayanslar, başka aslen Şirazi olan Şems Abdu'l Vehhab'ın adı yer almıştır. Yazıta göre bu kişi, tüm türbenin olmasa da muhtemelen mezarın kurucusu olabilir.⁷ Taceddin'in oğlu İsfahan İzzeddin, iki kapıya gümüş kakmalı bronz menteşeler ve mumlar ve çıraklar için birkaç güzel bronz ayaklık yapmıştır. Tebrizli Sarvereddin oğlu Abdulaziz usta tarafından büyük bir bronz kazan dökülmüştür.

Şekil 2

Kazanlık Odasının Merkezinde Bronz Kazan

⁷ Efsaneye göre mezarın tuğlaları ve kiremitleri Sauran'da yapılmış ve oradan bir sıra ayakta duran insan Yasy'e inşaat alanına nakledilmiştir. Taşkent bölgesinde yaygın olan benzer bir efsane, akıl hocası Ahmed Yasev ve Bab Arslan'ın soyundan olduğu düşünülen Şeyh Zangiat'ın mezarının üzerindeki mezarın, Timur'un emriyle Türkistan türbesinin inşası için tasarlanan tuğlalardan inşa edildiğini söylüyor. Şeyhler arasında ve tuğlalar aynı elden teslim edildi.

Ancak tüm bunlar ve ismi belirtilmeyen diğer ustalar ve çok daha fazla sayıda vasıfsız işçi aynı anda birlikte çalışsa bile Timur tarihinin yazarı Şerefeddin'e göre Mevlana Ubeydullah Sadr'ın binanın inşaatını iki yıl (bazı elyazmalara göre bir yıl) içinde tamamlamayı başardığına şüphe duyulabileceğini dile getirmiştir.⁸ Ana portalın henüz tamamlanmamış siyah gövdesi, inşaatın hiçbir zaman tamamlanmadığının açık kanıtıdır. İç kapının menteşelerinden birinde duran hanımın tarihi H. 797 (M. 1394/5) olup, çalışmalar 1397 sonbaharında değil, muhtemelen birkaç yıl önce başlamıştır ve Timur, ziyâretini yaparken inşaatın tüm hızıyla devam ettiğini bulmuş olmalıdır. Her halükarda, üzerlerindeki yazıtlardan da görülebileceği gibi türbe için onun emriyle yapılmış ve Ramazan 20. günü 17 Haziran 1397 tarihinde 799'da tamamlanan, mumları temsil eden altı bronz stand görebiliyordu.

Bununla tam bir kronolojik uyum içinde, değinilen olayların meydana gelmesinden sonra kaydedilen yerel bir efsaneye göre, Altın Orda hanı ve ciddi rakibi olan uzun yıllar Orta Asya fatihi Toktamış'ın Türkistan'a yaptığı baskınlardan birinin ardından Volga'ya döndükten sonra müminlerin Hoca Ahmed Yesevi mezarına yaptıkları tüm değerli adaklarını ve şeyhin soyundan gelenlerin mülklerini götürdüğünü dile getirmiştir. Bir bakıma saygısızlığın intikamcısı olarak Timur, Toktamış'ı yenmeyi başarmış ve Yesi şehriden aldığı her şeyi iade etmiştir. Tatarlardan ele geçirilen zengin ganimetlerin önemli bir kısmı, "Timur'un rüyasında aldığı talimat uyarınca" yeni bir türbe ve medrese inşası için serbest bırakılmıştır. Ancak emirin erken ölümü türbenin tamamlanmasını engellemiş ve medresenin inşaatı başlanmamıştır.

Rivayetlerin kaydettiği bilgilere göre Toktamış 1387'den itibaren Orta Asya'ya defalarca saldırılar düzenlemiştir. Timur onunla birçok kez savaş alanında karşılaşmış ve yalnızca 1395 yılındaki belirleyici savaşlar sonunda Tatar Han'ı üzerinden zafer kazanabilmiştir. Aynı yıl Altın Orda'nın yakılan başkenti Saray, Timur'a büyük askeri ganimet vermiştir.

Olayların gerçek sırası ne olursa olsun, Hoca Ahmed türbesinin inşası sırasında inşaatçının, onun varlığının devamını sağlamak konusunda endişe duyduğu şüphesizdir. Kendisine ulaşan uzun bir vakfname (hediye senedi), emir tarafından yapılan vasiyetname uyarınca geliri sıkı bir şekilde dağıtılan Yesi şehri civarında elden çıkarılan sulanan arazilerin ve sulama hendeklerinin bir listesini içermektedir.⁹ Hoca Ahmed Yesevi'nin erkek kardeşi Mir Ali Hoca Şeyh adındaki soyundan biri, vakıf mülklerinin yönetimine ilişkin işleri yürütmeye tam anlamıyla layık ahlaki vasıflara sahip bir kişi olarak miras hakkı olan ilk mütevelli görevine atanmıştır. Onun ödülü (maaşı) tüm gelirin onda biri olarak belirlenmiştir. Hükümdar için dua

8 Şerefeddin'in türbenin döşeme anını belirtirken yaptığı hata (veya belki de metnin doğruluğunun yetersiz olması), çalışmalarını 822'de derlemeye başladığı için oldukça kabul edilebilir ve bu nedenle belirtilen olaydan önemli bir süre ayrılmış olması.

9 Rusların fethi sırasında mezarın vakıf kullanımında muhafaza edilen iki sulama hendeği hakkında şeyhler, bunların asasıyla yere vurarak suyun dışarı çıkmasını emreden Aziz Ahmed'in mucizesi olduğunu söylediler. Burada ortaya çıkan pınarlar (bulaklar), sulama hendeklerine gerekli miktarda su sağlamaya başladı.

kılmak ve hatiblerin diğer görevleri Hazret Derviş Ali'ye verilmiş olup bunu yapma hakkı da onun soyundan gelenlere verilmiştir. Mezarlıkta hizmet veren personel kadrosunda Kur'an'ın tüm surelerini ezbere okuyabilen iki hafız, bir su taşıyıcısı, bir temizlikçi ve vakıf bahçesinde iki bahçıvan yer alıyordu. Hafızlara, zikir yapanlar, yoksullar, engelliler, yetimler ve gezginler için bezelyeli ekmek yapılması ve haftada iki kez cuma ve pazartesi günleri özel bir yemek olan 21/2 batman buğday ve 2 batman etten oluşan "halim" pişirilmesi önerilmiştir.¹⁰ Yıllık yiyecek ve yakıt ihtiyacı belli miktarlara göre belirleniyordu. Yukarıdaki kişilerin hepsinin nafakaları ve diğer ihtiyaçların giderleri karşılandıktan sonra elde edilen paradan geri kalan kısım, türbe binasının onarımı ve bakımı için kullanılacaktı. Hediye senedinin sonundaki ciddi sözler, hediye verenin iradesinin dokunulmaz olduğunu beyan eder. "Kim bu vakfın bazı şartlarını ve haklarını ihlal ederse o, Cenab-ı Hakk'ın, meleklerin ve tüm insanların lanetine maruz kalsın. Böyle bir insan, Yaradan'ın sonsuz azabına maruz kalır".

Türbenin Sonraki Tarihi

XV. yüzyılın sonlarında Özbeklerin işgal ettiği topraklarda bulunan Yesi şehri üzerindeki fiili gücünü kaybetmiş olsa da vakfın varlığının ilk bir buçuk yılı boyunca vakfın gerçekten dokunulmaz kaldığı düşünülebilir. Timur'un torunu Ebu Said, 1451 yılında yetenekli liderleri Abulkhayir'in yardımıyla Semerkant tahtını ele geçirdi ve Özbeklerin başkente girmesini engellemiş ve böylece şehri yağmalanmaktan kurtarmıştır. Sağlanan desteğe duyulan minnettarlığın ifadesi olarak Zeravşan Vadisi'nde kaldığı süre boyunca Abulkhayir'in karargahına her gün zengin hediyeler gönderilmiştir. Bozkıra gitmeden önce manevi ileri gelenlerin rızasıyla ünlü Timurlu Uluğbek kızıyla evlendirilmiştir. Rabia Sultan Begim, yirmi yıllık evliliği sırasında iki Özbek hanların, yani Kuçkunçi ve Suyuniç'in annesi olmuştur. Kocasının ölümünden sonra 16 yıl daha dul olarak yaşamış ve efsaneye göre Hoca Ahmed Yesevi mezarının yakınında kendisi için özel olarak inşa edilmiş, çinilerle kaplı kubbeli bir türbeye gömülmüştür. Güzel bir mermer mezar taşı, onun ölüm tarihinin H. 890, yani 1485 yılı olduğunu gösteriyor. 931'de (1524/5) oğlu Suyuniç han ölmüş ve Türkistan şeyhinin mezarının yakınına, tonozların ve mezarın altına gömülmüştür ve bunlardan iki mezar taşı daha iyi korunmuştur: Suyuniçhan'ın torunu ve kız torunu; Kul Muhammed Sultan (930'da öldü) ve Mastura Hatun. Eğer tüm bu mezarlıklar şimdi orijinal yerlerinde duruyorsa o zaman Hoca Ahmed türbesinin bazı odaları asıl amacına hizmet etmemiş, XVI. yüzyılın başında zaten mahzenlere dönüştürülmüş demektir.

Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan şehri büyük oranda Kazakların egemenliği altına girmiştir. Ancak sonunda Buhara'nın Özbek hükümdarı II. Abdullahan'ın (1583-1598) gücünü kısa süre tanıdı. Onun Türkistan'a yaptığı ziyaret türbede iz bırakmadan geçmedi. Efsaneye göre Abdullahan, inşaat sırasında yarım kalan ana portalın kemerinin azaltılması ve üçgen duvarında modern araştırmaların verileriyle çelişmeyen bazı

¹⁰ Batman, yere ve zamana göre değişen, 8 ile 16 pud (16,38 kg'a eşit olan eski Rus ağırlık birimi) arasında değişen geleneksel bir ölçü ve ağırlıktır.

değişiklikler yapılması emrini verdi. Şeyhlere, Timur'un sağladığı faydaları teyit eden, bize ulaşan övgü mektubu verilmiştir.

O zamandan beri Türkistan, neredeyse XIX. yüzyıla kadar Kazak merkezlerinden biri ve kıdemli veya Orda'nın şu veya bu hanın resmi ikametgahı olarak kalmıştır. Bunlardan birinin mezarı için Kazakları Özbeklere ve Kalmıklara karşı başarıyla yöneten halk destanı İşimhan'ın kahramanı (XVI. yüzyılın sonları - XVII. yüzyılın başları), Hoca Ahmed Yesevi'nin mezarının yanına özel, küçük, şimdi tamamen yıkılmış bir türbe inşa edilmiştir.

1723 yılında Tsevan Rabtan önderliğinde Türkistan'ı işgal eden ve yirmi yıldan fazla bir süre yöneten "inanmayan" Kalmıklar bile mezarlara dokunmadı. Fatihlerin siyasi inceliği daha sonra din adamları tarafından Kalmıkların korktuğunu dile getirmiş, mezarına hakaret etmek üzereyken Hoca Ahmed Yesevi hepsine tehditkar bir biçimde görüldüğü iddia edilmiştir.

Türkistan'ın Buhara'nın, ardından Taşkent Hükümdarı Yunus Hac'ın ve yine Buhara'nın otoritesini tanıdığı XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında kısa bir dönem, Hoca Ahmed'in türbesinin tarihinde yalnızca bir iz bıraktı. Emirler Daniyal (1212) ve Haydar'ın (1219) iki Han tüzüğü, şeyhlerinin o zamana kadar elinde tuttuğu kişisel ve mülkiyet haklarını doğrulamaktadır.

1819 yazında, beklenmedik bir gece saldırısı ve ani yağmalamanın ardından şehrin Hokand Hanlığı'nın mülklerine ilhak edilmesine, birkaç gün sonra bizzat Ömer Han'ın ünlü mezara yaptığı 70 koçun kesilmesini emreden ve şeyhleri cömertçe ödüllendiren ciddi bir ziyaret eşlik etti. O zamandan Rus fetihlerine kadar, Fergana tahtının varisi olan tüm hanlar, Mezar şeyhlerine zarif mektuplar gönderdiler. O zamandan Rus fetihlerine kadar Fergana tahtının varisi olan tüm hanlar, Mezar şeyhlerine zarif mektuplar gönderdiler. Hatta zamanının en yetenekli hattatı olarak anılan Muhammed Alihan, 1254 (1838/9) yılındaki ziyaretinden hatıra olarak giriş ve kapının önünde ve türbede uzun süre asılı kalan, İslam'ın temel formülünü (kelime) kendi güzel el yazısıyla bir kağıt üzerine bırakmıştır. Kırklı yıllarda, Hudayarhan'ın saltanatının başlangıcında, Müteveli'nin mezardaki konumu kaldırıldı. İşleri yönetmek için yeni şeyhülislam, şeyhazizlar ve şeyhnakib pozisyonları kurdular ve Hoca Ahmed'in kardeşi Sadr Şeyh'in doğrudan mirasçılarının bunlara katılmasını tamamen dışladılar bu da Timur'un vakıfnamesinin şartlarından birini ihlal etmişti. Ancak yöneticilerin hiçbiri, daha sonra yakınlarda inşa edilen kalenin surlarının bir parçası haline gelen anıtın kendisine özel bir ilgi göstermedi. Kokand garnizonunun memurları için dağınık, kötü inşa edilmiş apartman binalarıyla çevriliydi. Türbenin içindeki ikincil binaların bir kısmı askeri depolar ve gıda malzemeleri için kullanılıyordu. Yüksekliği nedeniyle mükemmel bir gözlem noktası görevi gören, kaba ve müstahkem siperlerle taçlandırılan portalda sürekli bir koruma tutuldu. Bozkır mesafesinden düşmanın yaklaştığını hissettiği anda peştak kemerinin üzerinde devasa bir bayrak dalgalandı, ve daha sonra bu sıkıntılı zamanlarda türbenin

görünen kütlesine sık sık uzaktan bakmaya alışkın olan tarlalarda çalışan sakinler, korkuyla şehir surlarının arkasına sığınmak için kaçtılar.¹¹ Kış soğuşunda türbenin girişinde görev yapan nöbetçi askerler sürekli ateş yaktığından duvarlar ve kapı yoğun dumanla kaplanmıştı. 1846'da birkaç ay boyunca Kokand'ı terk eden Türkistan hükümdarı Tacik Kanatşah, Kokand birliklerinden kale duvarının arkasına başarıyla oturduğunda, Hoca Ahmed Yesevi türbesi uzun süre sular altında kaldı. Düşmanı teslim olmaya çeşitli yollarla ikna etmeye çalışan Aziz Parvanaçi, hendeklerdeki suyun barajlarla yükseltilmesi ve kalenin bitişiğindeki bölgenin sular altında bırakılması emrini verdi.

Savaş olayları, son kez 1864'te Rus birliklerinin şehrin üç günlük kuşatması sırasında anıtı silip süpürdü. Türbenin çatısı ve portali tamamen savunucularla doluydu, ancak Rus müfrezesinin başı Verevkin topçulara ortaçağ mimari anıtını korumalarını emretti. Kuşatılmışların moralini yükseltmek için din adamlarının başlattığı söylenti, kaçanlar aracılığıyla, mucizevi gücün "inanmayanların" mermilerini mezardan uzaklaştırdığı söylentisi duyulunca, 11 Haziran'da binaya on iki top mermisinden on biri ateşlendi, azizi acizliğe mahkum ederek ve inancının geri kalanını sarsarak birbiri ardına hedeflerine ulaştı.¹²

İlk başta, şehrin Ruslar tarafından fethinden sonra, Hoca Ahmed Yesevi türbesinden bir kısmı, Hokandlar döneminde olduğu gibi birkaç yıl boyunca askeri birliğin gıda deposu olarak işgal edildi ve Rabia Sultan Begim türbesinin binası, karşısında duran, topçu deposu olarak kullanıldı. 70'li yılların başında şehir yönetimi, Hoca Ahmed Yesevi türbesini sökmeye bile karar vermişti; çünkü uzun süredir onarılmayan ve bozulmaya yüz tutan çatlaklar ve duvarlar çöküp garnizon için yeni inşa edilen kerpiç kışlalara zarar verebilirdi. Yalnızca bu kararnamenin Taşkent'ten zamanında yürürlükten kaldırılması anıtları yıkımdan kurtardı. Buna dikkat çekildi ve 1872 yılında bölgedeki en yüksek makamların emriyle uzun yıllardır ilk yenileme yapıldı ve binanın burada biriken çöplerden temizlenmesine özel önem verildi. Anıtın bakımı için yapılan çalışmalar, 1884 yılında hazineden 15.000 ruble tahsis edildiğinde çok daha kapsamlıydı. Çatılar düzenlendi, dolusavaklar yapıldı, zamanla çöken alçak duvarlar onarıldı ve etraflarında önemli bir alan asfaltlandı. Bu tür bir restorasyon çalışmasının gerekliliklerinin anlaşılmaması, binanın şüphesiz faydalı bakımına rağmen anıtın kendisinin kısmen şeklinin bozulmasına yol açtı. Dış kaplamada Avrupa tarzı tuğla kullanılmış ve orijinal dekorasyonun izlerini gizleyen duvar işçiliği, binanın tarzına tamamen aykırı olarak yapılmıştır. İçeride

11 Bu dönemde şehir surunun toplam uzunluğu yaklaşık üç kilometre civarındaydı. Dört kapısı vardı; İshakkapka, Musallyakapka (veya Hoca Ahmed'in önde gelen öğrencilerinden birinin ismiyle Babarab), Yettyatakapka ve Darvazakapka Hoca Ahmed'in kalesi ve türbeleri kuzeydoğu kesimde bulunuyordu.

12 Ruslara karşı mücadele sırasında evliyaların şefaatine olan inanç çok güçlüydü. Allah'ın Müslümanları günahkar hayatlarından dolayı cezalandırmak için gönderdiği ruhanilerin gözle görülür tüm askeri başarılarına rağmen, sonunda Semerkant'ta dirilen Shahi Zinde'nin yardımıyla Rusların yenileceği yönünde yaygın bir tahmin var; gelecek yıl 1285 (1868/9) Sultan Ahmed dirilecek, "evliyalar onun etrafında toplanacak, dua edecek ve kâfirlerin izleri kaybolacak.

antik tutkal boyamanın son kalıntıları beyaza boyanmıştı. Restorasyona meraklı Taşkent ustası Zakir'in¹³ talimatıyla mozaik panellerin ve orta odanın günümüze kalan çinileri söküldü. Ancak öfkeli hocaların, türbenin önündeki nişlere dokunursa onu öldürecekleri tehdidinde bulunması, duvarların alt kısımlarının orijinal süslemesini de korumuştur. Aynı zamanda mühendis Peçenkin, fonların tükenmesi nedeniyle onarımı askıya alınan türbenin ilk planını hazırladı. Şu ana kadar dış cephe ve ana kubbenin özel tuğlalarla döşenmesine başlanan çalışmalar yarım kaldı. Binanın uzaklaşan ve kuvvetli bir şekilde sarkmaya başlayan batı köşesini düşmekten kurtarmak için 1886 ve 1887 yıllarında dışarıdan dört adet sağlam tuğla payanda yerleştirildi ve Ağustos 1895'te, sonunda bakıma muhtaç hale gelen harap türbe: Rabia Sultan Begim'in tuğlaları söküldü ve bunlar daha sonra hükümet binaları için kullanıldı.¹⁴

Anıtın az çok ayrıntılı bir incelemesi ilk olarak 1905 yazında Rusya Orta ve Doğu Asya Araştırma Komitesi'nin bir keşif gezisi tarafından, onların arasında türbenin planlarını, cephelerini, bölümlerini ve iç dekorasyonunun birkaç eskizini hazırlayan Profesör Veselovskiy ve iki mimar-sanatçıdan oluşan şahıslar tarafından gerçekleştirilmiştir. 11 Şubat 1906'da Timurluların çırağı ve mumlarını¹⁵ temsil eden bronz standının bir kısmının gizemli bir şekilde ortadan kaybolması, dikkatleri bu ilginç mimari yapının korunmasına ve bakımına yöneltti. Konu Türkistan basınında geniş yer buldu. Türkistan arkeoloji tutkunları anıtın onarılması gerektiği konusunu gündeme getirdi. Sahaya özel olarak gönderilen bir mühendis, onu korumak için işin maliyetini 50.000 ruble olarak hesapladı. Tatarlardan bazı Müslüman tüccarlar devletin yardımına koşmaya hazır olduklarını ifade etmiş ancak arkeoloji komisyonu buna maddi olarak katılmayı mümkün bulmamıştır, ta ki 1910 yılında şeyh, bağış yoluyla toplanan 12.000 rubleyi kullanarak ve bir deniz teknisyeninin gözetimi altında, kendi inisiyatifiyle halim yemeğinin hazırlandığı odada duvarların ve tavanların bir kısmının tamamen yeniden düzenlenmesiyle kapsamlı bir onarım gerçekleştirene kadar hiçbir pratik sonuç alınamadı. Bağış toplamak ve kamu fonlarının harcamalarını kontrol etmek için idarenin bir

13 Uzun bir süre, arka cephenin kaymaktaşı sıvasında, bu yenileme için Taşkent'ten davet edilen dört ustanın oyulmuş isimleri görülüyordu: Azizlar Hoca'nın oğlu Zakir Hoca, usta Abdul Ganiya'nın oğlu Abdul Melik, Maulakul ve Siddikhan-Pir, Uluğ Hoca'nın oğlu.

14 Rabia Sultan Begüm'ün türbesi, Hoca Ahmed anıtının ana kapısının doğusunda, güney köşesindeki Kokand kalesinin içinde bulunuyordu. Yüksek silindirik bir kasnak üzerinde sivri bir kubbeye örtülü, küçük, kare bir yapıydı. Neredeyse tamamen kaplamadan yoksun olan çatlak tabanı, uzun zamandan beri binanın çökmesine yol açmıştı ve bu, durumu nedeniyle, 1866'da onu görenlerin güvenliği konusunda ciddi endişelere neden olmuştu. Çini kaplamanın bazı kısımları daha sonra tambur ve kubbe üzerinde korunmuştur. Türbenin bulunduğu kare alan şu anda bile net bir şekilde görülebilmektedir. Anıtın 70'li yılların başına ait en eski fotoğrafı Türkistan Albümünde saklanmaktadır. Rabia Sultan Begüm'ün mezar taşının türbesinden Kazanlak'taki Hoca Ahmed anıtının binasına ne zaman taşındığı bilinmiyor.

15 1910 yılında yurt dışında bu sehpanın eksik olan üst kısmının izini bulmayı başardılar. Aynı zamanda, hırsızlık sırasında zemine bağlanan ve bu nedenle götürülmeyen alt tabanı karşılaştırma için arkeoloji komisyonuna gönderildi. Aramanın bundan sonraki akıbeti bilinmiyor.

temsilcisiyle özel bir komisyon oluşturuldu. 1911'de yeni bir komisyon ve birkaç mühendis, anıtın durumunun ayrıntılı bir incelemesini gerçekleştirdi ve kapsamlı bir onarım için gereken 100.000 ruble rakamını belirledi. Kalmanın tehlikeli olduğu belirlenen bazı binalar mühürlendi.

Hemen ardından gelen dünya savaşı ve devrimin ilk yıllarındaki olaylar, dikkatleri uzun süre Hoca Ahmed Yesevi¹⁶ türbesinden uzaklaştırdı. Ancak antik anıtların korunmasından sorumlu olan *Orta Asya Müze, Antik Anıt, Sanat ve Doğanın Korunması Komitesi* (Sredazkomstaris) özel biriminin onayından sonra bu konuyla ilgili bazı endişeler yeniden ortaya çıktı. 1922'den başlayarak çeşitli komisyonlar türbenin teknik incelemesini gerçekleştirdi, onarım tahminleri hazırladı ve iş için bir öncelik sırası belirledi. Anıtın fotoğraf tescili yapıldı. Yeni bir plan çizilmeye başlandı ve 1928 yılında binanın içindeki duvarların alt kısımlarının düzenlenmesi ve kuyulu odanın kubbe ile kapatılması için büyük onarımlar yapıldı. Temelin dış açıklıklarının arkeolojik denetimi ve bazı yazıtların analizi, tarihi ve mimari açıdan son derece ilgi çekici olan bu Orta Asya anıtının incelenmesi için bir dizi yeni gerçek sağladı.

Türbenin Tarihi ve Mimari Karakteri

Türbenin inşası sırasında Timur hükümetinin izlediği yukarıdaki pratik hedeflerin tümü, mimarlar tarafından zekice çözüldü. Yağmalanan hazinenin muazzam maddi kaynakları ve müşterinin otokratik iradesi işi kolaylaştırdı. Plan ve tasarıma göre oluşturulan görkemli türbenin Orta Asya'da misli yoktur.¹⁷ O benzersizdir. Ancak, İslam sanatının geliştirdiği geleneksel formların arkasında, devasa güçlü kütlesi içinde, kişi istemeden de olsa o döneme uygun ruh hallerinin yankılarını hissedebilir; bu, belki de tesadüfen değil, Perslerin ve Sasani döneminin kraliyet tarzından ve Bizans İmparatorluğu'nun mimarisinden alınmıştır. Planın karakteristik U-şeklinde Ktesiphon ve Firuzabad sarayları yansıtılmıştır; Sasani krallarının kabul salonunun (Taki Kesra) görkemli tonozu, görkemli portalın bir prototipidir. Bizans'ın etkisi daha açıktır; Sasani Perslerinde var olan "göksel kralın birliği ve dünyevi hükümdarın otokrasisini" mimaride somutlaştırma fikri gelişti ve Konstantinopolis tapınağında 537'de muhteşem "Ayasofya" inşa edildi. Bizans'ın etkisi, Sasani Perslerinde bile var olan "cennetin kralının birliği ve dünyevi hükümdarın otokrasisini" mimaride somutlaştırma fikrinin olduğu yerde daha açıktır ve 537'de yeniden inşa edilen Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesi'nde çiçek açmış ve muhteşem ifadesini bulmuştur. Yüzyıllar boyunca sadece Ortodoks Doğu'nun değil, aynı zamanda Müslüman Türkiye'nin mimarisini de büyük ölçüde belirleyen bu dünya anıtına olan bağımlılık, Hoca Ahmed

¹⁶ Ancak Ocak 1917'de askeri departmanın emriyle mühendis Rabchinsky türbenin alt katının planını kaldırdı.

¹⁷ Türkistan anıtının, bazen yanlışlıkla denildiği gibi sadece bir cami değil, tam olarak bir türbe olduğu, inşaatı sırasında cami inşasını ve Mekke'de Kabe'ye yönelimi zorunlu kılacak hiçbir girişimde bulunulmadığı gerçeğinden açıkça anlaşılmaktadır. Binanın tüm planı güneydoğudan kuzeybatıya, yani belirlenen yönden neredeyse 60° sapmayla uzanıyor. Buna göre güney yan duvarına inşa edilen kible nişinin eksenini bile gerçek yönden yaklaşık 30° sapma göstermektedir.

Türbesi'nde o kadar açık bir şekilde ifade ediliyor ki haklı olarak Orta Asya Ayasofya'sı olarak adlandırılabilir. Tüm odaların aynı yoğun düzenlemesi, büyük bir kubbeyle örtülen orta kısma yakın bir yerdedir. Yan kısımların kubbeli kaplamalarının daha küçük olması ortanın hakim anlamını bozmuyor. Yan parçalar altı bölüme ayrılmıştır.

Merdivenlerin yerlerinin ve sayısının Konstantinopolis tapınağına uygun olarak konumlandırılması muhtemelen tesadüftür. Ancak Ayasofya'nın aksine orta odadan revaklarla ayrılmayan yan kısımların iki katını belirleyen binanın karakteri bir tesadüf değildir. Bununla birlikte alt kısmında kapı açıklıkları olan sağlam duvarlar bu odaların diğer amacını belirlemiştir.

Türkistan türbesinin mimarlarının dehası ve inşaat deneyimi, yalnızca bir fikri¹⁸ keskin bir şekilde algılamak ve onu mimari bir görüntüye dönüştürme becerisine yansımamıştır, bununla birlikte kaymaktaşı harç üzerine güzel kare tuğlalardan¹⁹ yapılmış binanın tamamı, uzun vadeli varoluş için tasarlanmış, büyük bir güç ile inşa edilmiştir. Dar koridorların (yulak) inşası, binanın ayrı bölümlerinin farklı yerleşimlerini sağlamış ve her tonozu bağımsızlık kazandırmıştır. Büyük ve küçük açıklıkların değişmesi, değişken büyüklükteki desteklerde avantajlı olan, az sayıdaki noktalara (plandaki çok sayıda çıkıntıya) odaklanarak basıncın alınmasıyla, malzemenin direncini sınırına kadar, stabiliteyi kaybetmeden, ancak desteklerin kütlelerinin azalmasıyla mümkün kılmıştır. Tamamen anlaşılabilir bir gerçek, yetenekli mimarların, binanın temel gibi önemli bir kısmı için inşaat sanatının gerekliliklerini tamamen göz ardı etmesidir. Timur döneminin diğer ünlü anıtlarında, kireç ve kül harcı üzerine büyük taşlardan yığılmış olan taş döşemesi, aşırı dayanıklılıklarıyla dikkat çekerken kazılarla belirlenen Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin altında, sağlam bir temel bulunmamıştır. Duvarlarının altına, o zamanki zemin seviyesinden 25-30 cm derinliğe kadar birkaç sıra gevşek tuğla döşenmiş, minarelerin ve girişin altına açılan çukurlara toprak serpilmiş büyük çakıl taşları ile doldurulmuştur.²⁰ Temel eksikliği, çökmenin ana nedenidir ve bu nedenle, deprem kaynaklarından uzaklığı nedeniyle zamanın etkilerine çok daha başarılı bir şekilde dayanması gereken anıtın kademeli olarak tahrip olmasına neden olur.

Türbenin Modern Görünümü ve Tanımı

Genel olarak diğer Orta Asya mimari anıtlarıyla karşılaştırıldığında Türkistan türbesi koruma açısından hala ilk sıralarda yer almaktadır. Kalenin neredeyse birbirine yapışan harap duvarı bile muazzam boyutları nedeniyle çok az şeyi gizler. Ortalama 0,90 m'den 1,10 m'ye kadar kapasiteye sahip olan kültürel katman, kuruluşundan bu yana geçen beş asırdan fazla bir

18 S. G. Mallitsky, uygulamada ve odaklanmış planda, Timur'un fetihlerini, güçlü bir devleti ve ortak bir dünya görüşünü birleştirme fikrinin somut örneğini de görüyor.

19 Tuğlaların boyutları binanın farklı yerlerinde büyük farklılıklar göstermektedir: 24X24X6cm; 25X25X5cm; 26X26X6cm; 26X27X6cm; 28X28X6cm ve birtakım ara olanlar.

20 Türkistan'ın yerli halkının inancına göre, temel örmek için küçük hendekler kazarken içlerindeki toprak atların toynaklarıyla sıkıştırılıyordu.

süre dışarıda kalmış ve kısmen 1884'te uygulanan tuğla kaplama, şimdi üç taraftan sarılmış olan anıtın yüksek panelini gizlemektedir. 1928'deki arkeolojik otopsinin gösterdiği gibi duvarın tabanı düzgün dikdörtgen sarı kumtaşı levhalarla kaplıydı. Bunların üstünde, kenarları bordürler ve mavi çinilerle çevrili, yaklaşık 1,5 m'lik geniş bir şerit, sekiz köşeli bir yıldızın ana unsuru ve sarı kumtaşı ve boyalı mayolikadan oluşan alternatif figürlü levhalardan oluşan karmaşık bir geometrik desenle döşenmiştir. Yeni bir sıra kum kiremitinden oluşan dar bir şerit, panel bordür görevi görmüş; bunun üzerinde duvarların, kasnakların ve kubbelelerin tüm boş alanı, esas olarak büyük bir nakış deseni gibi mavi, lacivert ve beyaz çinilerle kaplanmıştır. Yanmış cephe tuğlalarından oluşan sarı-gri bir arka plan üzerinde, ya dekoratif şeritler halinde ya da çok sayıda dindar ünlemlerin yerleştirildiği geometrik şekillerden oluşan bir ızgaradan oluşuyorlar; harfler de geometrik bir süslemeyi anımsatıyor. Tüm bina boyunca yoğun bir şekilde noktalanmış "Allah", "Muhammed", "Ya Rahman", "Ya Rahim", "Saltanat Allah'ındır", "Güç Allah'ındır", "Allah Rabbimdir" vb. kelimeler mevcuttur. Kuzeybatı köşesindeki yarım sütunda, göze çarpmayan karelerden birinde Şii usta, peygamberin ve özellikle saygı duyduğu halifenin adının yanına şunu yazmıştır: "Muhammed ve Ali." Yan odaların kubbesini ve kemerlerini gizleyen yüksek korkulukta, birkaç ayet ve Kuran'ın altıncı suresi ("Enam") yer almıştır. Metnin sonunda, kuzey duvarının derin büyük nişinin üzerinde, Kukrashan'ın mezarıyla birlikte ustanın adı ve çalışmalarının tarihi (H. 800) yer alıyor. Şu anda ortaya konan beş küçük girişten, arka cepheye çıkan girişler öne doğru uzanan bir kemerle kapatılmıştır. Onun aracılığıyla eski zamanlarda mezarda ibadet etmek için ileri gelenler de oradan geçiyordu. Burada, güney dayanağında, yukarıda bahsedilen Kukrashan gibi Aulyehan'ın mezarında mum yakmak için tuğladan bir çırakhane (bekçi odası) yaptırılmış, efsaneye göre daha binanın inşasından önce buraya gömülmüş ve merhumun kişiliğine saygı gösterilmesi amacıyla Timur'un özel emriyle dokunulmadan bırakılmıştır.

Dış cephesinde bitmiş olan arka cephe, her iki tarafı da olduğu gibi şimdi binanın en güzel dış cephesidir, çıplak ön portal ise ilk bakışta büyüklüğü ve orantılarıyla izleyiciyi şaşırtıyor, bundan sonra tüm anıttan bir ihtişam hissi kalıyor. Genel görünümünde Timur'un Şehrisiyabz'daki Aksaray sarayının inşaatına çok daha erken, yani 1380'de başlanan ana girişiyle benzerlik fark etmemek imkansızdır. Bunları bir araya getiren ise en çok köşe minarelerinin alttan cepheli, belirli bir yükseklikten itibaren silindirik hale dönüşen yapısıdır. Aksaray harabelerinin harika manzarası ile Hoca Ahmed türbesinin ayakta kalan portal kapısının iskeleti, zihinsel yeniden yapılanma sırasında birbirini tamamlamaya hizmet ediyor. Türkistan anıtının şerefesinin sahip olması gereken görünümü eski haline getirmek için geç dönem çirkin mazgalların yerine, giriş duvarlarının tepesine, dikdörtgen bir çerçeveye devam etmenin, şimdi Abdullahan yönetimindeki kemerin huzursuzca havaya sokulan kalesini kucakladığını hayal etmeliyiz. Orijinal duvar işçiliğinin bittiği ve XVI. yüzyılın tamamlanmasının başladığı sınır henüz kesin olarak takip edilememiştir ancak bazı gözlemlere göre minarenin yontulmuş kısımlarının seviyesine

yakın bir yerde bulunmaktadır. İkincil çalışma sırasında iskele için destek görevi gören kirişler hala yuvalarında dışarı doğru çıkıntı yapıyor²¹ ve aynı zamanda takılan bakır bir top kemer kilidinin hemen altında asılı duruyor. Popüler söylenti, kemerin çökmesi halinde yeniden inşa edilmesi gerekebileceği ihtimaline karşı II. Abdüllakhan tarafından yerleştirilen altın içerdiğini söylüyor. Bu topun içeriğinden vaktinden önce yararlanmaya cesaret eden cesurlar, ona ulaşma girişimlerinde her zaman ölümle sonuçlanmıştı. Ne olursa olsun Buhara Han'ın amacı çözülemeyen balosu masum ve fark edilmeyen bir eklentidir. Aynı şey, burada hem konum hem de yapı olarak yabancı bir anakronizm gibi görünen, alışılmış gözü kaymaktaşı siva lekelerinden daha fazla kesen, bunun için gerekli olan hançere sadaka ile para toplayan aptal bir Artuk tarafından kendi elleriyle uygulanan maşa duvarının üst nişiyle ilgili olarak söylenemez. Ayrıca, görünüşlerini, sağında ve solunda, azizin yakınında yatma hakkı için yüz veya daha fazla ruble ödeme fırsatı bulan kişilerin mütevazı mezar taşlarının yerden yükseldiği, ana girişin köşe yarım sütunlarının gülünç bir şekilde kiremitlerle kaplı sütun başlığına ve tabanlarına borçludur.²²

Küçük odalardan içeri giren iki yan giriş genellikle tutulur ve ziyaretçi, izleri ve kemik kakmaları olan iki düzlemli güzel oymalardan oluşan menteşeli kapıların bulunduğu ana girişten geçer. Sanatsal değerlerine tam uygun olarak üzerlerine gümüş ve altın kaplamalı bir çift ajur bronz halka (halka) takılmıştır. Üç aslan başı menteşelerinden dışarı bakıyor: Alt kısımda süsün içine balık ve kuş başları dokunmuştur. Gümüşle yazılmış metinde İzzeddin Usta'nın adı ve yapım yılı 799 belirtilmektedir. Aşağıda, 1257g x (= MS 1841/ 2) tarihiyle işaretlenen üçüncü ilmiyî sanatsal açıdan ölçülemezdir ve şehrin hükümdarı yukarıda adı geçen Tacik Kanatşah tarafından sunulmuştur. Daha da ilgi çekici olanı, üzerinde minyatür figürler ve iki aslan dikili, beş oturan kuştan oluşan bir grup, bir bireysel kuş, iki oturan sinek ve başka bir böcek bulunan, çok eski olmayan, küçük bir demir civatadır.

Giriş kapısının eşiğini geçen ziyaretçi kendini hemen ortadaki ve en büyük, kenarları 18,5 m olan kare bir odada buluyor. Girişte ve karşı uçta bulunan iki derin niş ve yanlardaki iki düz niş, plana haçvari bir karakter kazandırmaktadır. Sekizgen kasnak sayesinde yükselen kubbenin içi, kabartma sarkıtlarla yoğun bir şekilde kaplanmış olup bazı yerlerde siyah çerçeveli eski süs boyasının izleri korunmuştur. Dört yan pencere,

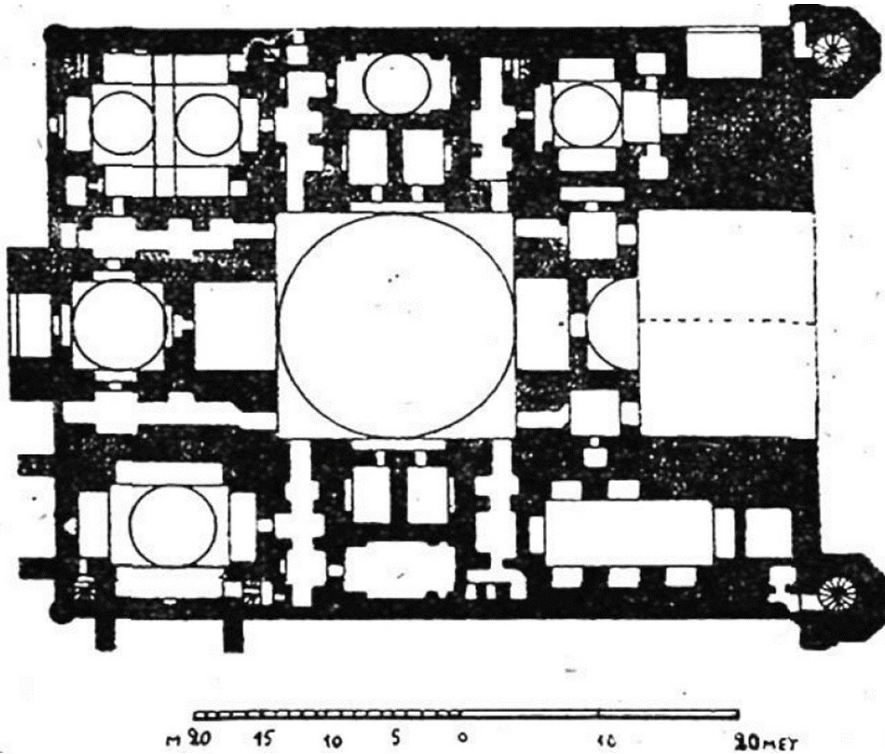
21 Portalın ana nişinin kuzey yanağındaki kalın kirişlerden birinde, sağlam çivilerin arasında tamamlanma dönemine ait birkaç büyük çivi korunmuştur.

22 Müslümanlara göre velinin kabrinin yakınlığı, onun ahirette Allah katında şefaatinin vaat ediyor ve özellikle Hoca Ahmed Allah'ın razı olduğu kabul edildiğinden, onun türbesinin yakınına defnedilmek isteyenlerin sayısı oldukça fazla. Şeyh "izin için para veya aynı olarak çok büyük bir rüşvet aldığından, bunlardan yalnızca varlıklı insanlar arzularını yerine getirebilirdi. Hatta birçok Kazak, ölümden sonra anıtın duvarlarının yanına indirilmek üzere onlara küçük at sürüleri bile gönderdi. Zeki insanların şeyhlerin dikkatini aldatmayı başardıkları, cesetlerini gizlice karanlık geceye kaydırdıkları, izlerini ustaca gizledikleri ve mezara hiçbir şey ödemedikleri durumlar da vardı. Binanın duvarlarının altına çok sık gömülmesi nedeniyle bazı yerlerde alt kısımları harabeye dönmüştür. Ayrıca mescidin duvarının yıkılıp çatlamasına da sebep oldular.

soyulmuş tabloları artık seksenlerden kalma bir badana tabakasının altında gizlenmiş olan çıplak, pürüzsüz duvarlara çok az ışık veriyor. Altta on dört kapı bölmesiyle kesilen duvarların orada burada, mavi camlı köşe sütunları olan kiremitli bir panelin parçaları hayatta kalmıştır. Burada 15., 16. ve 19. yüzyıllara ait çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır; bunların arasında en güzeli Rabia Sultan Begüm'ün mezar taşıdır. Figürlü tuğlalarla örülmüş ve artık düz olan zemin, 1884'teki restorasyondan önce ortadan alçaltılmıştı ve bu kare ihmalin sınırı hala rahatlıkla takip edilebiliyor. Burada merkezde, tüm odaya "kazanlık" adını veren, insan boyutunda devasa bir bronz kazan - "kazan" duruyor. Kabarik saç kuyrukları, paçavraları olan on yüksek gergin, bazıları üzerinde hilal bulunan metal uçlu, on büyük halkasına tutturulmuş kazanı çevreliyor. Üst kısmında üç sıra halinde dikilmiş 30 dışbükey koni, fakir süslemenin düz rölyefini ve yazıtların üzerindeki üç şeridi canlandırıyor. Alttaki, "krallığın Allah'a ait olduğunu" defalarca tekrarlıyor. Ortadaki, sağdan sola, sonra soldan sağa yazılan "iyi olsun" ünlemini ve Tebrizli Sarvareddin oğlu Abdalaziz kazanının çalıştığını gösteren bir işareti içeriyor.²³

Şekil 3

Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin Alt Katının Planı

23 Türkistan şehrinin 25 kilometre kuzeyinde yer alan Karnak köyünün yakınlarında bir sakin, Hoca Ahmed'in türbesi için kazan döküldüğü iddia edilen bir fabrikanın kalıntılarını gösteriyor.

Son olarak, üstteki yazıt Kuran'ın bir ayetinin başlangıcını ve bu sakoya su kabının Timur'un emriyle 20 Şevval H. 801 (25 Haziran 1399) döküldüğüne dair bir gösterge içermektedir. Kazanın üzerinde "yasak cami" yazısının görüldüğü yerde, ibadet edenlerin dudaklarının sayısız dokunuşu, metindeki harflerin metalik parlaklığıyla keskin bir şekilde öne çıktığı pürüzlü yüzeyi parlatmış; geri kalan yüzeyde ise kazan yeşilimsi bir oksit tonuna sahip asırlık bir patina ile kaplıdır. Bir zamanlar Cuma namazı sonunda kazana şekerli su dökülüp müminlere dağıtılırdı, ardından da fakir gezginlere "halim" adı verilen özel bir yemek dağıtılırdı. Koridorun arkasında, sol tarafta bulunan odada ("yulyak") hazırlanmış olduğundan "halim han" adını almıştır. Burada iki kazanlı büyük bir soba var. Perşembe gününden itibaren 8-10 kilo buğday, kuyruklu kuzu karkası, küçük parçalar halinde kesilmiş, içine tuz atılmış ve bunların hepsi suyla kaplanarak yaklaşık 20 saat pişirilmiştir. Bundan sonra, ortaya çıkan jöle benzeri gri yulaf lapası, büyük bir tahta kepçeyle "chara" adı verilen büyük bir ahşap oluğa serilirdi. Dört kişi onu "kazanlak" a getirdi, burada birkaç aşçı halemizi hızla tahta fincanlara koymaya başlıyor. Vaazın sonunda terbiyeli bir şekilde oturan ziyaretçiler, yerlerinden kıpırdamadan, hızla yemek kaplarını birbirlerine aktarmışlar. Misafir ağırlama işlemi genellikle yarım saatte tamamlanıyor ve oda boşalıyordu.²⁴

Halim hanı ile simetrik olarak sağ tarafta, yine koridorun arkasında, kubbeli, kuyulu büyük bir oda bulunmaktadır. Odanın asıl amacı bilinmemektedir. Odaya adını veren "kuduk" kuyusu, 18. yüzyılın sonları - 19. yüzyılın başlarındaki sıkıntılı zamanlarda, sakinlerin kuşatılmış bir kalede olduğu gibi güçlü bir türbe binasında sık sık göçebelerin saldırılarına karşı oturmak zorunda kaldığı zamanlarda kazılmıştır.

Merkezi "kazanlak" ın düz nişlerine delinmiş iki çift kapı, küçük odalara - "hujralara" açılır, arkasında koridorlar (yulyak) aracılığıyla kazanlak ile iletişim kuran dikdörtgen odalar bulunur. Soldakine efsaneye göre burada bir kütüphane bulunduğundan dolayı "kitab hana" adı verilmiştir. Sağdaki ise kemerlerin altında altı mezar taşı bulunan Küçük Aksaray'dır. Bu arada Kul Muhammed Sultan, Abulhaire'nin torunu gömüldü. Bir Kazak kadınının mezarlarından biri resimler ve ev eşyalarıyla kaplı: ayna, tarak, makas.

Tüm binanın karşısında yer alan ve kuzey köşesinde yer alan Büyük Aksaray'ın iki kubbeli tavanlı odası da birkaç mezar içermektedir. Buradaki toprak zemin, Müslüman mezarlıklarının ağır höyüklerine benzeyen, 6 ila 10 santimetre yüksekliğinde çok sayıda tüberkül ile sürekli olarak gevşetilir. Bazılarının üzerine sıkışmış dallar var. Bunlar, bedenleri uçsuz bucaksız bozkırların çok uzaklarına gömülen Kazakların "ruh mezarları". Buraya Hoca Ahmed Yesevi mezarı yakınına dökülen sembolik mezarın büyümlü gücü, yaygın inanışa göre ölenlerin ruhlarını yakınlaştıracak. Kıyamet gününde azizin huzuruna çıkacak ve o, günahkarı Allah'ın gazabından kurtaracaktır. Mezarlar uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak kuzey tarafta inşa edildiğinden ve karşı uçtan toprak alındığından zamanla Aksaray girişinde bir delik oluşmuş, dış duvarda ise büyük bir yığın oluşmuştur.

24 Son zamanlarda gelirin düşmesi nedeniyle Halema hazır değil.

Ancak 1928'deki yenileme sırasında zemin düzleştirildi. Küçük Aksaray'ın yanındaki koridor dışında; Büyük Aksaray, diğer mezar taşlarının yanı sıra genellikle babası Abulhayr'a atfedilen büyük bir Suyunikhana taşının bulunduğu ikinci bir yulyak ile "kazanlak"a bağlanır. Düzgün cilalanmış yüzeyi nesneleri yansıtır ve uzun dikey kenardan yandan bakarsanız, içinde geliş ve yansıma açısının eşitliği yasasına göre bir duvar, "kazanlak" görebilirsiniz. Bunun için " mucize" taş a "ayna taşı" anlamına gelen "Ayiataş" adı verildi. Anıtın batı köşesinde, Aksaray yakınında bulunan ikiz büyük, bir mescidin mekânıdır. Merkezi kazanlaktan giriş, içine gömülü kişinin adını taşıyan Yulbarskhan koridorundan geçmektedir. Kuzeyden güneye doğru uzanan mezarı, geçitte keskin bir açıyla çıkıntı yapıyor. Efsaneye göre türbenin inşasından önce mezarı aynı yerde bulunan Aziz Baba Samit Yulbarskhan burada gömülüdür.²⁵ Şimdi, azizin yaşamı boyunca giydiği iddia edilen, soyulmuş eski kaplan derisiyle kaplı. En üstte koç ve ziyaretçilerin boynuzları bulunur ve onun yanında da donyağı mumlarının bol miktarda yanmasından yoğun bir şekilde tütsülenmiş bir "çırag hana" vardır.

Küçük Cami, mimarisi ve dekorasyonu bakımından en neşeli odadır. Planda haç şeklinde, çift kubbe ile örtülmüştür. Tamamen sarkıtlarla kaplı bir kubbeye yerleştirilmiş on altı pencerenin sık sık yarıklarından, nişlerin ve yelkenlerin alçı kaymaktaş süslemelerine bir ışık kütlesi düşer. Neredeyse tamamı şimdi sadece beyaz sıva ile kaplıyım, cami eski dekorasyonundan iyi korunmuş, çinili mozaiklerle kaplı mihrap ve bazı yerlerde çinili panelin sınırları var. Cuma günleri Nakşibendi tarikatına bağlı yerel dervişler, Jahr coşkusu sürdürmek için hasır ve bezlerle kaplı bir zemin üzerinde otururlar ve perşembeyi cumaya bağlayan gece saat on iki ile iki arasında bir yeraltı odasında, yani Hoca Ahmed Yesevi'nin yaşamı boyunca çalıştığı iddia edilen yerde başlarlar.²⁶ Cuma günü, Cuma namazı bitiminde öğleden sonra saat birde yüksek sesle zikir okumaya başlarlar. Sıkı bir halka halinde, mihrabın yanına çömelip başlarını ritme göre sallayarak özel bir şekilde şu sözleri haykırırlar: "Ya Hayy!" Bu sırada çemberin arkasında duran pirin son sınıf öğrencileri Hoca Ahmed'in hikmetinden şiirler okuyorlar. Akustiğin iyi olması durumunda, caminin her yerinde tuhaf bir melodi duyulmakta, koro eşliğinde büyük bir testerenin ağaç kesme sesi net bir şekilde duyulabilmektedir. Zikir, katılımcıların ruh hallerine göre iki ila üç saat sürer. Bazen camide uzakta oturan coşkulu seyirciler de çembere katılıyor. Tuhafliklar, vahşi çılgınlıklar ve telaşlı divan-aptallar, zikirin fırtınalı akışına ürkütücü bir unsur katıyor.

Küçük cami, Hoca Ahmed'in türbesinden, zeminde dört mezar taşı ve iki mermer yarım sütunun yer aldığı "ziarat yulyak" adı verilen bir koridorla ayrılmaktadır. Burada ibadet edenler, mezarı olan odası sadece ızgaralı bir kapıyla ayrılmış olan azizin mezar yerine en yakın yaklaşabilirler.

25 Bazıları Yulbarskhan'da tarihi bir şahsiyeti, yani ünlü Ablai ile aynı zamanda Rus vatandaşlığını kabul eden ve bunun için Anna Ioannovna'dan bir mektup alan han'ı görmek istiyor. Henüz bu görüşü destekleyecek bir veri yok.

26 "Gar" (mağara) adı verilen bu yer altı odası, günümüzde küçük bir caminin inşa edildiği güneybatı yönündeki türbeden pek uzakta değildir.

Türbeyi ziyaret genellikle kazanlıktan geçen ziyaretçilerin türbe girişinin önünde büyük bir niş olan sufada durmasıyla başlar. Tavana tutturulmuş bir zincirin üzerine iki katmanlı bir avize iniyor ve üzerinde zamanla yeşile dönen bakır bir kap asılı. Duvarlar kağıt üzerine farklı kaligrafik el yazılarıyla yazılmış kutsal sözlerin metinleriyle kaplıdır. Perdenin arkasına gizlenmiş kapının önünde, yemyeşil bir yak kuyruğu ve açık bronz ucu olan eğik olarak büyük bir tug duruyor. Seyyah şeyh yavaşça perdeyi bir kenara çeker ve ziyaretçilerin gözlerine nadir güzellikte ve korunmada ince kemik kakmalı büyük bir oyma kapı açılır. İzzeddin ve İsfahanski'nin yaptığı zarif ilmeklerin üzerinde 797 yıllık (yani M.S. 1394/5) yapım tarihi bulunmaktadır. Kapı çerçevesi, üzerinde dikdörtgen kartuşlarla çerçevelenmiş, altınla boyanmış kutsal metinlerin izlerinin oldukça net bir şekilde görüldüğü saca döşenmiştir. Sövenin üzerinde, bu türbenin (rauza) Emir Timur'un vasiyetiyle inşa edildiğini belirten oyulmuş bir yazıt bulunan, artık beyaz badanalı bir taş levha vardır. Sürüklenen bir menteşenin hafif bir çınılaması ile kapılar açılır ve odanın derinliklerinde, yükseltilmiş zeminde, ziyaretçilerin gözleri önünde, özel elbiselerle yere sarılmış azizin uzun bir mezar taşı belirir (Kabrpush). Yarı karanlık kazanlıkta duran ve açık kapıdan belli bir mesafeden mezara bakanlar için mezarın kendisi her zaman çok hafif olduğundan, mezarın üzerine bir tür ilahi ışık iniyormuş gibi görünür.

Sıradan ziyaretçilerin içeri girmesine izin verilmiyor. Şeyh oraya gelir ve mezarın yanında yerde duran ve Hoca Ahmed'e ait olduğu iddia edilen büyük tesbihleri çıkarıp ziyaret edenlerin gözlerine sürer. Daha sonra onlara velinin mezarından bir avuç toprak verilir;²⁷ kapı kapanır; perde iniyor ve tüm bunlar kasıtlı olarak o kadar aceleyle yapılıyor ki pek de muhteşem olmayan iç dekorasyonun tamamını görmek zor. Aşağıdaki beyaz badanalı duvarlar mavi çini köşeli ve yarım sütunlu mavi çini panellerle kaplıdır. Zemin paspas ve bezlerle kaplıdır. Köşelerde, oymalar ve gümüş kakmalarla kaplı, chirags ve mumlar için üç geniş alçak ve iki yüksek ince benzersiz bronz stand bulunmaktadır. Üzerlerine kazınan yazıtlardan bunların Timur'un emriyle aynı yetenekli İsfahan İzzeddin tarafından yapıldığı belirtiliyor. Arka nişte, yontulmuş masalar şeklindeki ahşap kutular, bazıları ortaçağ kaligrafi sanatının mükemmel örnekleri olan Kuran'ların ve diğer teolojik eserlerin el yazısıyla yazılmış kopyalarını içermektedir. Ortada yükselen ve her zaman kabristanlarla gizlenen mezar taşı, açık yeşil ithal mermerden yapılmış pürüzsüz levhalardan yapılmıştır ve herhangi bir süs veya yazı içermemektedir.²⁸ Güney tarafında, onun yanında Hoca Ahmed'in eşi ve oğlu İbrahimşah'ın mezarları bulunmaktadır.

27 Toprak, birkaç tuğlanın çıkarıldığı zemindeki bir delikten alınıyor, buna olan talep o kadar büyük ki kaybın sürekli olarak avludan alınan tozla yenilenmesi gerekiyor. Bu toprak, bazı cilt hastalıkları için iyileştirici özelliklere sahiptir.

28 Mezar taşının her zaman birkaç kabrpash ile kaplı olmasına rağmen bunlardan ikisinin varoluşu en az iki asır öncesine kadar uzanıyor, zamanla yavaş yavaş yok ediliyor. Batı tarafındaki levhalardan bazıları parçalanmaya başlıyor.

Mezar Şeyhleri ve Hoca Ahmed Efsaneleri

Genellikle ziyaret sırasında ziyaretçilere listelenmiş tüm odalardan, hatta ikinci katın ikincil odalarından ve koridorlarından, bununla birlikte girişleri şeyhler tarafından ekonomik nedenlerle duvarla kapatılan portal direkleri kalınlığındaki odalardan bile geçilmiyor. Hoca Ahmed mezarındaki şeyh ailelerinin sayısı her geçen yıl artıyor.²⁹ Türbeye ibadet etmek için akın eden ziyaretöilerin sayısı her geçen yıl azalıyor. Ziyaret sırasında koyun sipariş etmek çok daha az yaygındır. Bir zamanlar ziyaretçiler tarafından çok değer verilen Tumara muskalarına talep azalıyor.³⁰

Daha önce bol miktarda para, at, deve ve kaftan alan şeyhlere sunulan adak sayısı giderek azalıyor. Sadece şeyhlerin gayreti zayıflamaz, ziyaretçilere hatıra olarak mezar taşı parçaları atar³¹ "aynataş" mucizelerini gösterir kubbenin yüksekliğinde Kıyamet gününde düşmesi gereken bir tuğlayı veya büyük bir kazanın ilmeklerini ve çam kozalaklarını arka arkaya birkaç kez doğru bir şekilde saymayı önerenleri gösterir. Genellikle kafası karışan endişeli ziyaretçi, 41 ya da 40 döngü ve çarpma sayar ve bu da yine mucizevi bir şeyin tezahürü olarak görülür.

Devasa görkemli bir portal, geniş, yarı karanlık bir kazanlak, ünlü bir Sufi'nin pembe ışıkla dolu mezarı, şeyhlere mucizelerin sırlarını fısıldadı, tüm bunlar dindar insanlar üzerinde silinmez bir iz bırakıyor. Dini bağnazlığın ve şekilciliğin kölesi olmayan Kazak göçebeleri bile gördükleri ve duydukları her şeyden derinden hayrete düşüyorlar. Özel akut izlenimleri taşıyıp etrafındakilerle paylaşan o ve doğa çocuklarının naif fantezi özelliği, gerçekliği kurguyla kolayca iç içe geçirerek ikinciyi tercih ediyor. Hoca Ahmed efsaneleri böyle doğuyor, büyük bir sevgiyle aktarılıyor ve bozkır boyunca ilgi duyuluyor.

Hoca Ahmed'in mucizevi gücünün gençliğinde onda kendini gösterdiğini söylüyorlar. Söylentilere göre bir gün babası Sayram'daki bahçesinde yabancı otları temizlerken ve çok çalışmaktan bitkin düşerken oradan geçen Hoca Ahmed tek bir sözle toprağı yabancı otlardan ve dikenlerden temizlemiş. Kısa bir süre sonra yalnızlık aramak için kuzeye gitti ve şimdiki Türkistan'ın bulunduğu yere vararak esasını yere sapladı. Hemen yüzeyde su belirdi ve bir kaynak oluştu. Burada Hoca Ahmed kendine bir kulübe inşa etti ve bir sebze bahçesi dikti. Yukarıdan kendisine şeyhin sabah namazı kılarken oturduğu beyaz bir deve verildi. Bir deve onu her gün havada Mekke'ye taşıyordu ve uçuş hızı o kadar yüksekti ki Türkistan'da namaz kılmaya başlayan veli, namazını Mekke'de bitirdi.

29 Şu anda kendilerini Hoca Ahmed'in akrabası olarak kabul edilen iki yüze yakın şeyh ailesi var.

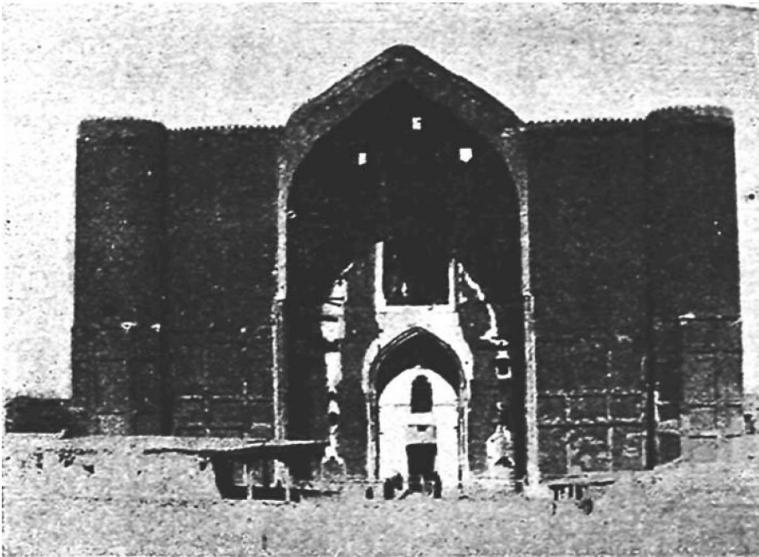
30 Timur'un sözde otobiyografisi, emirin Küçük Asya'ya gitmeden önce Türkistan şeyhlerinden yazılı bir tümar aldığını söylüyor. Bazen tümarlara belirli bir Hoci-han tarafından hicri 1212'de (MS 1797'de) yapılan büyük yuvarlak bir mühür uygulanır. Ortasında Hazret Sultan Hoca Ahmed Yesevi yazılıdır. İslam dünyasında meşhur Ahmed isminde yaklaşık 10 şeyh ismi bulunmaktadır. Daha eski bir mühürde ise ne tarih ne de dış daire bulunmaktadır.

31 Bu arada, bu tür çipler Bolşoy Aksaray'daki mezar taşlarından birinin şeklini tamamen bozdu.

Bir gün bir Yahudi bunun gerçekliğinden şüphe etti ve Sufi'yi aldatıcı olarak nitelendirdi. Onu ertesi sabah ortaya çıkmaya davet etti. Güneş doğarken beyaz bir devenin hızla yaklaştığını gören Yahudi'nin şaşkınlığı ve korkusu büyüktü. Hoca Ahmed, Yahudi'yi arkasındaki hayvanın sırtına oturmaya davet etti ve inişe kadar gözleri kapalı oturmasını emretti. Deve havalandı ve havada uçtu. Şeyh namaz kıldı. Yahudi dayanamadı, tek gözüyle baktı ve hemen Han Dzulbars'ın maiyetinin çemberinde oturduğu yere düştü. Toplantıda bulunan herkes onun aniden ortaya çıkışı karşısında çok şaşırmıştı ve bunun sebebini öğrenen han, veliye hakaret ettiği için Yahudinin bir ağaçta yakılmasını emretti. Hoca Ahmed Mekke'den Türkistan'a dönerken Yahudi'nin bağlı olduğu kuru ağacın dalları çoktan yanmıştı. Talihsiz adama acıdı ve Yahudi'nin bulunduğu ağaca onunla birlikte uçmasını emretti. Julbarskhan'la birlikte oturanların hepsi, devasa ağaç gözlerinden kaybolunca daha da şaşırdılar. O andan itibaren han derin düşüncelere daldı ve sonunda Hoca Ahmed'in öğretilerini dinlemeye karar verdi. Şeyhi görünce bütün kalbiyle ona bağlandı ve hayatının geri kalanında onun öğrencisi olarak kaldı, sadece iyilik yaptı ve hocasının izzetini yaydı. İki yüz yıl sonra Timur'un türbeyi inşa etmeye başladığı yere, öldükten sonra yan yana gömüldüler. Ancak işçiler duvarları kaldırmaz, gece yarısı, boynuzlu dev bir yeşil boğa ortaya çıktı ve yapılan her şeyi dağıttı. Bina yeniden inşa edilmeye başlandı. Kemerler ve tonozlar çoktan döşenmişti ve bir gecede geriye sadece bir harabe yığını kalmıştı. Timur düşündü ve rüyasında ona yaşlı bir adam göründü ve Hoca Ahmed'in ilk lideri Bab Arslan'ın mezarı üzerine bir mezar dikme vasiyetini ilan etti. Timur bu talebi isteyerek yerine getirdi ve ancak bundan sonra Türkistan türbesinin inşası yapıldı. Böylece başarılı bir şekilde sona erdi.

Şekil 4

Hoca Ahmed Yesevi Türbesinin Ana Kapısı

Şekil 5

Hoca Ahmed Yesevi'nin Kabirpuş (Mezar Örtüsü) İle Kaplı Mermerden Yapılmış Mezar Yapısı ve Timur'un Mezara Sunduğu Bronz Stantlardan Biri

Kaynaklar / References

Masson, M. Y. (1930). *Mavzoley Hoca Ahmeda Yasevi*. Sıdarınskoye Otdeleniye Obşestva İzuçeniya Kazakstana. [Массон, М. Е. (1930). *Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясеви*. СырДарыньское Отделение Общества Изучения Казахстана.]

Ekler / Appendices**Ek 1**

Bronz Kazanın Üzerindeki Üst Katın Yazısı

"Yüce ve Yüce Allah buyurdu ki: "Yasak mescidde bayram yapanlara su mu veriyorsunuz... Bakınız Kur'an ayeti. (Peygamber) sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Kim Yüce Allah rızası için su için bir kap inşa ederse Yüce Allah da onun için cennette bir su deposu inşa eder." Merhametli kral Emir Timur Gürağan'ın himayesiyle seçilen milletlerin hükümdarı büyük Emir, tüm şeyhlerin başı Şeyhülislam'ın mezarı için su için bu geminin inşasını emretti -Allah onun saltanatını uzun etsin. Dünyada Yasa yerlisi Şeyh Ahmed - Allah onun değerli ruhunu aydınlatsın. 20 Şevval 801 / 25 Haziran 1399."

(İkinci aşamada). "Allah yolunda çalışan bir kulun eseri, Tebrizli Sarvaraddin ustanın oğlu Abdalaziz usta."

Ek 2

Uluğbek Gürağan'ın Kızı Rabia Sultan Begüm'ün Mezar Taşındaki Kitabe:

"Burası, Allah'ın bağışladığı, bağışladığı, affettiği, faziletli, şehit, kudretli, büyük Sultan Uluğbek Gürağan'ın kızı Rabia Sultan Begüm'ün; büyük ünlü Emir Timur Gurağan'ın oğlu, en güçlü Sultan Mirza Shahrukh'un oğludur. Allah kıyamet gününe kadar tüm kabirlerini nurlandırın.

Geçici yurdundan ebedî yurduna gidişi gibi üzücü olay, seçilmiş peygamberin hicretinin hilali 890 yılının aylarından birinde meydana geldi - rahmet ve esenlik O'na olsun."